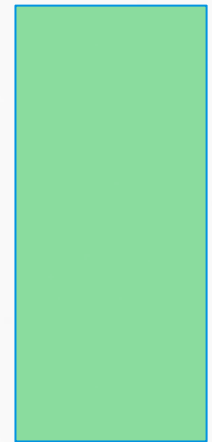

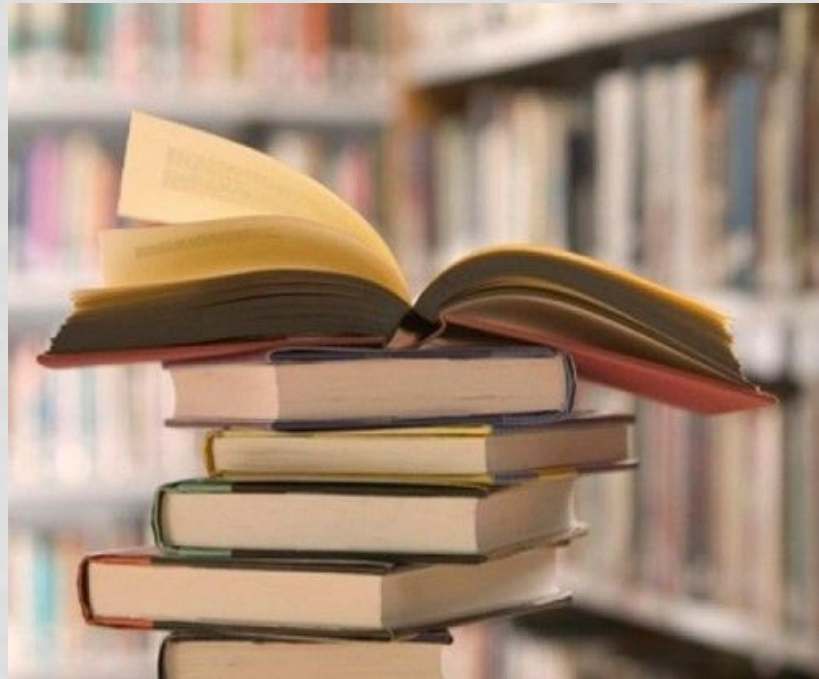
МОДУЛЬ 2. ГРАМАТИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ. МОРФОЛОГІЯ.

ЛЕКЦІЯ 6. ЧАСТИНИ МОВИ І ПРИНЦИПИ ЇХ КЛАСИФІКАЦІЇ. ГРАМАТИЧНІ
КАТЕГОРІЇ ІМЕННИХ ЧАСТИН МОВИ.

ПЛАН:

1. Морфологія як розділ граматики про частини мови. Історична довідка.
2. Іменник. Загальна характеристика іменника як частини мови.
3. Прикметник. Загальне значення і граматичні ознаки прикметника.
4. Числівник. Значення числівника і його граматичні ознаки.

ЕТИМОЛОГІЯ ЧАСТИН МОВИ. ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

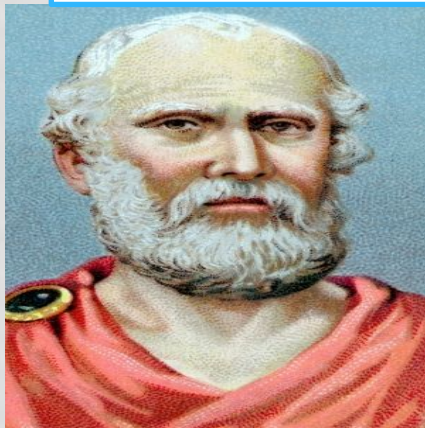
Граматикою спершу називали стислий елементарний підручник, за яким навчали читати й писати. Тепер таким підручником є буквар.

З віками поняття граматики розширювалося (граматика охоплювала морфологію, орфографію, синоніміку, орфоепію і навіть літературознавство та деякі розділи філософії). Приблизно до другої половини ХІХ ст. учені визначали граматику як науку, що навчає лише правильно писати й правильно говорити певною мовою.

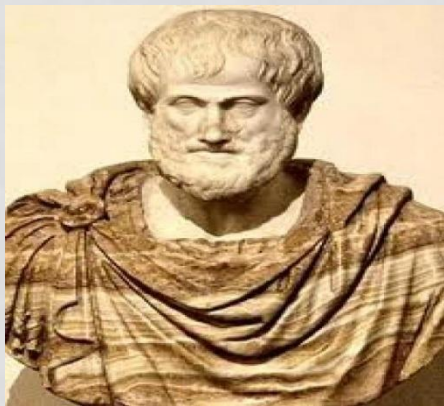
Від часу свого виникнення термін граMATика не змінювався. Єдину спробу дати цій науці нову назву зробили українські мовознавці М. Левченко та П. Єфіменко в 1861 році. Вони назвали граматику так: **мовниця і письменниця**.

Левченко Михайло Михайлович (псевдоніми — Лучинський Богуслав, Лучинський Болеслав, Незначний Борис; роки життя 1830 — 1891 р.) — лексикограф і етнограф. За основу перекладу вчений брав первинне значення терміна у мові-донаторі, наприклад: «орфографія» (від грец. «правопис») — «писовня».

Перші спроби поділити слова на частини мови зробили вчені Стародавньої Греції..

Філософ Платон висунув гіпотезу про те, що кожне судження має дві частини мови — ім'я і речення (тобто дієслово). Оце й були перші дві частини мови.

Аристотель, окрім них, визначає ще одну частину мови: сполучник.

Учень Аристотеля — **Діонісій Фракійський** — вирізнув аж вісім частин мови: ім'я, дієслово, прикметник, член (вказівний займенник, що стоїть перед іменником: ця дитина, той хлопчик), займенник, прийменник, прислівник, сполучник.

Ці грецькі назви скалькували як середньовічні, так і перші слов'янські граматики.

Що це за частина мови — ім'я, яку називають стародавні вчені?

Нині такої частини мови наче й немає. Але ж є іменник, прийменник, займенник — назви, до яких входить частинка імен(ймен-

В античні часи частина мови ім'я означала не тільки іменник, а й прикметник та числівник — об'єднувала ту групу частин мови, яку ми називаємо іменними частинами.

Назву іменник почали вживати з 1873 року. Її першим використав О. Партицький. Проте й після цього деякі граматики й далі називали іменник суцником. Навіть правопис 1926 року іменник назвав речівником.

Назва прикметник з'явилася в підручнику Я. Головацького «Грамматика руского языка» (Львів, 1849 рік). Отже, їй понад 150 років.

Назва частини мови числівник з'явилося 1865 року. Її першим ужив П. Дячан у своїй граматиці.

Граматики називали займенник містоймення. І хоч Г. Шашкевич 1865 року вжив назву займенник, інші дослідники й далі називали її містоймення. Тому 1914 року І. Нечуй-Левицький у своїй граматиці з гумором зазначав: «Відомо, що слово місто — город, і вийшло городойменник. Чом, пак, не селойменник і відстоював назву займенник, яка згодом і закріпилася в українському мовознавстві

Сполучник як частина мови виокремився ще в античній Греції. Аристотель вирізняв у мові імена, дієслова і сполучники. Наші предки називали сполучник злучником, союзом. Уперше термін сполучник ужив О. Огоновський у 1889 році.

Система сполучників, що існує в сучасній українській літературній мові, упродовж тривалого часу збагачувалася й удосконалювалася.

З 29 сполучників, зафіксованих у мові пам'яток, збереглося лише 8: а, і, бо, або, але, ані, ні, аби. Деякі дійшли у зміненій фонетичній формі: ніж, що, щоб.

Стародавні латиняни називали частку partikula.

У нашій мові термін частка з'явився тільки 1926 року. Закріпив його «Український правопис» того ж року.

Слова, що передавали почуття, граматики минулих століть називали межислівцями. 1907 року Є. Тимченко вжив термін вигук. Сучасні назви частин мови були затверджені правописами 1934, 1940, 1946, 1990, 1993 рр.

Стародавні греки дієслово спершу називали реченіє.

Назва ж дієслово з'явилася відносно недавно. І українські, й російські граматики називали дієслово (укр. річ, рос. речь).

У 1591 р. у граматиці Адельфотес з'явилася назва глагол, яка й залишилася в російській мові. Назва ж дієслово молодша від назви глагол на 270 років.

Живе вона в українській мові з 1862 року (її творцем був мовознавець П.Дячан).

Назву прислівник першим ужив О. Партицький 1873 року. Разом із назвою прислівник народилися Граматика: морфологія, синтаксис назви іменник і прийменник.

Щоправда, інші тогочасні вчені відстоювали назву придієслівник, вважаючи її вмотивованішою.

Морфологія це розділ граматики, що вивчає граматичну будову слова:

- ✓ особливості словозміни,
- ✓ граматичні форми слова,
- ✓ способи вираження граматичних значень, властивих слову.

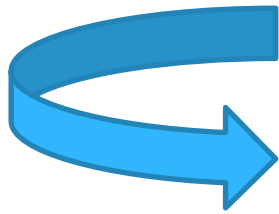
Центральне місце в морфології належить вченню про частини мови.

Частини мови це лексико-граматичні класи слів, кожен з яких характеризується

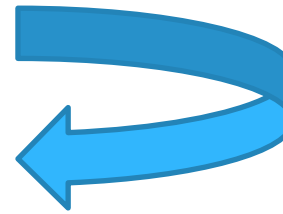
узагальненим лексичним значенням морфологічними, синтаксичними

 особливостями.

В основу розподілу слів за частинами мови покладено такі принципи:

семантичний
морфологічний
синтаксичний
словотвірний

Семантичний (лексичний), кожний лексико-граматичний клас слів об'єднується єдиним спільним категорійним значенням частини мови:

- іменник - значення предметності,
- прикметник – значення статичної ознаки предмета,
- числівник-значення означеної чи неозначеної кількості,
- дієслово – значення процесуальної дії.

За співвіднесеністю з поняттям (наявністю чи відсутністю лексичного значення) частини мови *поділяються на*

- ✓ **повнозначні** (мають лексичне значення (виконують номінативну функцію: іменник, прикметник, займенник, числівник, дієслово, прислівник)
- ✓ **неповнозначні** (не мають лексичного значення, виражають різні семантико-синтаксичні відношення між словами: прийменник, сполучник, частка)

Вигук не належить ні до повнозначних, ні до службових, є засобом вираження (не називання) емоцій, почуттів, вольових спонукань мовців.

Морфологічний визначає своєрідність граматичної форми слова – його граматичні категорії, граматичні значення. Головною морфологічною ознакою, покладеною в основу класифікації слів за частинами мови, є здатність або нездатність їх до формотворення (словозміни).

За цією ознакою виділяють **змінювані і незмінювані частини мови**.

Змінювані іменник, прикметник, займенник, числівник, дієслово;

незмінними прислівник, усі неповнозначні частини мови і вигук.

Синтаксичний передбачає враховувати здатність слів виступати членами речень. За кожною повнозначною частиною мови закріплена певна синтаксична роль:

- ✓ іменники найчастіше у реченні виступають підметом чи додатком,
- ✓ прикметники – означенням,
- ✓ дієслова – присудком,
- ✓ прислівники – обставиною.

На основі синтаксичного принципу частини мови поділяються на :
самостійні (іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник)

службові (службових зараховують прийменник, сполучник і частку).

Словотвірний (як допоміжний, оскільки він стосується тільки похідних слів) знаходить своє відображення у характерних для окремих частин мови словотворчих афіксах.

- Частини мови належать до єдиної лексико-граматичної системи, між одиницями якої наявні тісні зв'язки, що й зумовлюють взаємопереходи:

адвербіалізація – (від лат. adverbium — прислівник) перехід інших частин мови в прислівники: слово вже відірвалося від своєї початкової форми, повністю адвербіалізувалося: праворуч, навznak

ад'єктивізація (від лат. adjectivum – прикметник) – вид конверсії, що полягає у переході слів з інших частин мови в прикметник; найбільше охоплює дієприкметники, значно менше – займенники й числівники (підкреслена увага: співати другі партії).

субстантивізація – перехід прикметників і дієприкметників у іменники: майбутнє рішення — наше майбутнє, знайома жінка — наша знайома, учительська робота — зайшли в учительську.

прономіналізація (від лат. pronomen – займенник) – вид конверсії, що відбувається внаслідок втрати словом власного лексичного значення того чи іншого їхнього номінативного значення: «Прийшли Іван і Петро. Останній запізнився».

ІМЕННИК. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІМЕННИКА ЯК ЧАСТИНИ МОВИ

Іменником називається повнозначна змінна частина мови, що об'єднує слова зі значенням предметності, вираженої у формах роду, числа і відмінка.

Під предметністю розуміють назви власне предметів

- назви істот (*жінка, брат, киянин, птах, олень*),
- окремих речей (*ліжка, стілець, виделка, двері*),
- рослин (*осика, чорнобривець, осока*),
- явищ природи (*дощ, сніг, вітер, мороз*),
- різних одиниць виміру (*рік, тиждень, кілометр, метр*),
- назви ознак, якостей, абстрагованих від їхніх носіїв (*мужність, краса, доброта, хоробрість*),
- дій, процесів, станів без вказівки осіб, які їх виконують (*спів, біг, читання, мислення, чекання*).

Загальнокатегорійне значення предметності, властиве іменникам, передається за допомоги морфологічних категорій роду, числа та відмінка, що є граматично незалежними і визначальними для іменника.

Іменники в однині має форму одного з трьох родів

- чоловічого (*батько, дуб*),
- жіночого (*рука, ніч, земля*)
- середнього (*село, плече, знання*).

Множинні іменники граматичного роду не мають (*канікули, ножиці, Карпати*).

Іменники змінюються за відмінками (хата, хати, хату, хатою, (у) хаті).

Особливу групу становлять невідмінювані іменники – це деякі слова іншомовного походження (інтерв'ю, радіо), аббревіатури (НАН, заввідділу), жіночі прізвища (Кравчук, Фесенко).

У реченні іменники можуть виступати будь-яким членом – як головним, так і другорядним:

Стікає літо (підмет) сонячним окропом (обставина) (В. Терен).

Вірний приятель (підмет) – то найбільший скарб (присудок).

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ РОЗРЯДИ ІМЕННИКІВ

За семантичними ознаками і морфологічною характеристикою іменники поділяються на такі лексико-граматичні розряди:

- ✓ конкретні й абстрактні іменники;
- ✓ іменники - назви істот і неістот;
 - ✓ власні й загальні іменники;
 - ✓ збірні іменники;
- ✓ матеріально-речовинні іменники.

Іменники з конкретним значенням називають предмети, явища, що пізнаються (сприймаються) безпосередньо органами чуттів, наприклад: *стіл, дерево, дощ, дівчина, день, ліс*. До цієї групи належать іменники, що є назвами:

- а) одиничних предметів – назви людей, тварин, рослин, предметів неорганічного світу (*хлопець, заєць, квасоля, килим, річка*);
- б) речовин, маси, матеріалу (*молоко, повітря, полотно, деревина*);
- в) простору чи часу (*берег, слуга, степ, місяць, урок, година*);
- г) власних назв (*Петро, “Дніпро” (часопис), “Сонечко” (дитсадок), Київ*).

Іменники з конкретним значенням мають такі спільні ознаки: вони утворюють співвідносні форми однини/множини (*брат – брати, тиждень – тижні, будинок – будинки*); вільно сполучаються з власне кількісними числівниками (*п’ять місяців, три площі, шестеро учнів*).

Іменники з абстрактним значенням називають не власне предмети, а абстраговані, узагальнені властивості, дії, ознаки, процеси поза зв’язком з їхніми носіями чи виконавцями (*просьба, прикрість, натхнення, кілограм, метр*). Найчастіше це іменники, які називають поняття, що не мають реального втілення і сприймаються уявою.

До абстрактних належать іменники на позначення:

- а) якостей і властивостей (*щирість, чорнота, ясність, патріотизм*);
- б) психічних і фізичних станів (*сон, тиша, страх, любов, непритомність*);
- в) дій і процесів (*біг, хід, горіння, приїзд, перемовини*);
- г) понять етикету (*вітання, прощання*);
- г) наукових понять (*діалектика, функція, модальність, сюжет*);

Іменники з абстрактним значенням мають такі власне граматичні показники:

- ✓ відсутність співвідносних форм числа (більшість їх уживається тільки в однині: *терпеливість, щастя, бадьорість*, а частина – тільки у множині: *канікули, кошти, радощі*);
- ✓ несполучуваність з власне кількісними числівниками (лише деякі з них вживаються з неозначено-кількісними числівниками: *багато радості, мало витрат*).

Іменники – назви істот і неістот

Категорія істот і неістот охоплює іменники з конкретним значенням. За семантичними ознаками до категорії істот належать іменники, які означають:

а) назви людей за різними ознаками, їхні імена, прізвища, псевдоніми (*активіст, учитель, секретар, лісник, красень, Олена Пчілка, Варвара, Петро*);

б) назви птахів, тварин, риб, комах (*вовк, корова, ворона, щука, короп, комар, метелик*);

в) назви міфічних істот (*Мавка, Бог, Господь, Венера*);

г) імена, прізвища героїв казок, байок (*Снігуронька, Колобок*);

г) назви померлих (*мрець, небіжчик, покійник*);

д) назви іграшкових виробів, що наділяються властивостями людей (*лялька, манекен*);

е) загальні назви, що вживаються на позначення людей (*зірки кіно*).

Інші іменники належать до категорії неістот – це назви:

а) речей, рослин (*дерево, мальва, пальто*);

б) сукупності осіб (*гурт, загін, натовп*);

в) частин організму людини й тварини (*рука, нога, дзьоб, легені*);

г) страв (*локшина, борщ, краби*);

г) мікроорганізмів (*бактерія, мікроб*).

Отже, поняття **істот/неістот** не цілком збігається з уявленнями про живе/неживе в природі.

Назви істот і неістот послідовно розрізняються граматично – у знахідному відмінку множини.

Назвам істот всіх родів властивий збіг форм знахідного й родового відмінків: бачу синів – немає синів, побачив сиріт, подруг – немає сиріт, подруг.

Назвам неістот – форм знахідного і називного:
розпалити вогонь – видніється вогонь, бачу лампи
– світяться лампи, згадую море – згадується море.

Примітка: Деякі іменники – назви істот у знахідному відмінку мають паралельні форми – подібну до родового і називного відмінків (пасти корів (корови), телят (телята); назви неістот теж можуть вживатися в обох формах (одягти плащ (плаща), взяв ніж (ножа)).

Усі іменники розподіляються на іменники **власні і загальні**.

Власні іменники – це індивідуальні назви предметів.

Вони виокремлюють конкретний предмет із ряду однотипних предметів.

Загальні іменники – це узагальнені назви класів однотипних предметів або явищ: *син, явір, калина, лоша, родина, поет.*

Збірні іменники. Збірними називаються іменники, які означають сукупність однакових або подібних предметів, що сприймається як одне ціле: *маковиння, мишва, гудиння, селянство*.

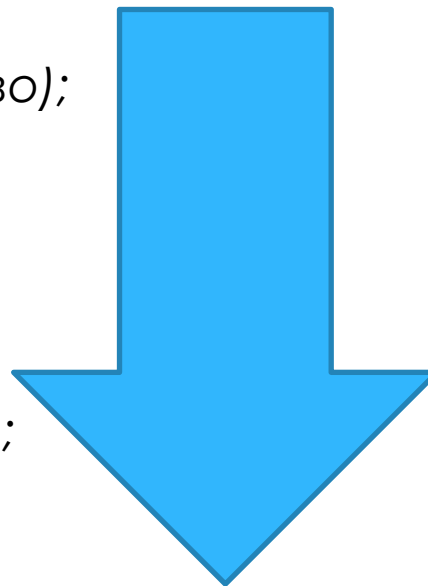
Збірні іменники характеризуються такими граматичними ознаками:

- ✓ вживаються лише в однині (відсутня форма множини);
- ✓ з ними не поєднуються власне кількісні числівники, оскільки поняття сукупності не підлягає рахункові.

Із збірними іменниками можуть поєднуватися неозначено-кількісні чи дробові числівники: *трохи квасолиння, багато рідні, одна друга молодняка*.

Значення сукупності предметів виражається за допомогою спеціальних суфіксів:

- ств- (-цтв-) (*студенство, людство, козацтво*);
- н- (*дітлашня, мурашня*);
- в- (*братва, мошва, панва*);
- от- (*кіннота, біднота, дрібнота*);
- ур- (*професура, апаратура*);
- ій- (-і-я) (*братія, інженерія, інтелігенція*);
- инн- (-овинн-) (*кукурудзиння, бавовиння*);
- ин- (*яровина, садовина*);
- изн- (*білизна, старизна*),
- еч- (*малеча, молодеча*).

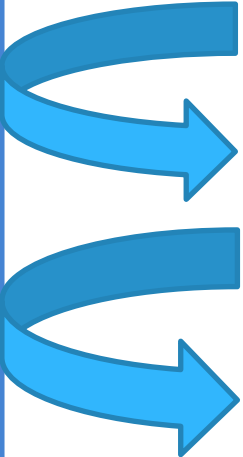

Збірність властива і окремим безафіксним іменникам (зелень молодь, наволоч). До збірних іменників не входять іменники, збірність яких виражена лексично: армія, полк, згряя, отара, ліс, група, рота, команда, ансамбль.

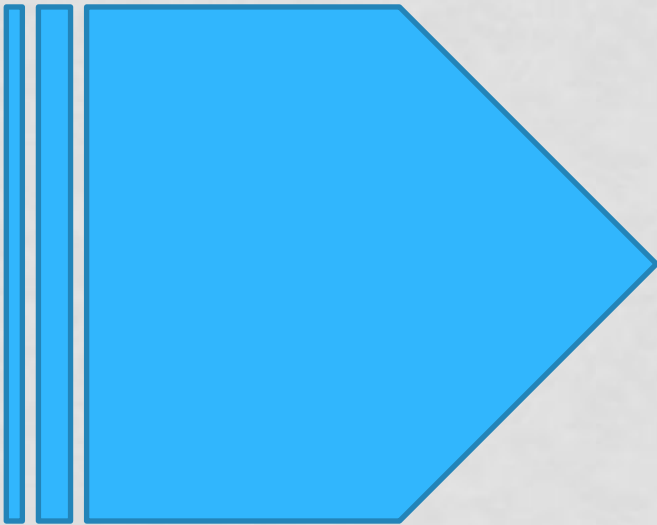
Ці іменники виступають в обох числових формах – однині і множині (група – групи, ансамбль – ансамблі).

Матеріально-речовинні іменники.

До розряду речовинних іменників належать назви речовин, однорідних мас, що підлягають виміру, а не підрахункові. У межах цього розряду можна виокремити кілька семантичних підгруп, що є назвами:

-
- а) металів (сталь, мідь, бронза);
 - б) рідин (молоко, вода, вино);
 - в) хімічних елементів (кисень, водень, вуглець);
 - г) ліків (цитрамон, аспірин, валідол, клофелін);
 - г) продуктів харчування (хліб, борошно, цукор, кава);
 - д) будівельних матеріалів (глина, цемент, гіпс, пісок,
 - е) овочів, ягід (капуста, морква, малина, смородина);
 - є) тканин (сатин, шовк, ситець, льон) тощо.

Іменники з речовинним значенням вживаються переважно в однині.
Форми множини використовуються тоді, коли йдеться про сорти, різновиди речовини, продукти харчування, наприклад: *мінеральна вода – мінеральні води, метал – метали, масло – масла, сталь – сталі*.

Певна частина речовинних іменників мають форму множини (*дріжджі, висівки, ласощі, макарони, парфуми, вершки*).

Категорія числа

Число – одна з визначальних граматичних категорій, що виражає кількісний вияв того, що позначається іменником. Значення числа виражається у співвідносних формах однини і множини: *учень – учні, ріка – ріки, стіл – столи*

За здатністю утворювати форми однини/множини іменники переділяються на три групи:

іменники, що вживаються в однині й множині (сестра – сестри, зошит – зошити, палець – пальці);

іменники, що вживаються тільки в однині (одиночні іменники) (розквіт, мужність, фосфор, гречка, сіль);

іменники, що вживаються лише у множині (ворота, вершки, гроші, жнива, мандри, радощі).

Форми однини і множини утворюються від іменників на означення обчислюваних предметів: *жінка – жінки, дошка – дошки, птах – птахи*.

Тільки у формі однини вживаються:

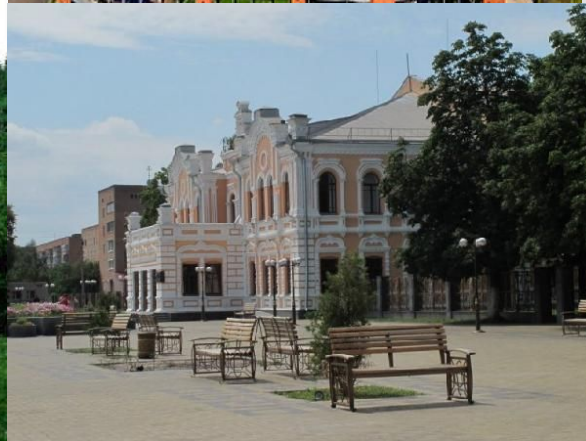
- іменники з абстрактним значенням (*вічність, демократизм*);
- збірні іменники (*молодь, учительство, черва*);
- іменники з речовинним значенням (*сало, малина, пшоно, пісок*).

Такі іменники набувають множинної форми, якщо означають різні сорти певної речовини.

Іменники, що вживаються лише у множині, є назвами:

- предметів, що складаються з двох частин (*окуляри, сани, ножиці*);
- речовин, матеріалу (*дріжджі, дрова, вершки*);
- станів, процесів і дій (*проводи, дебати, посиденьки, сутінки*);
- почуттів, емоцій (*гордощі, веселощі, прикрощі*);
- відрізків часу, свят і традиційно-побутових обрядів (*канікули, заручини, родини, зажинки*);
- залишків речовини (*кошти, фінанси, гроші*);

Окремі іменники – власні назви можуть мати тільки форму множини (Суми, Карпати, Прилуки, Афіни, Альпи, Черкаси, Чернівці).

Категорія числа як іменникова словозмінна категорія формально виражається у закінченнях: *словник – словника; словники – словників*.

Категорія відмінка. Відмінок – граматична категорія іменника, що виражає його синтаксичні відношення до інших слів у реченні.

Відмінок іменників є морфологічною, самостійною категорією В українській мові є сім відмінків: називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий, кличний.

Кожний з відмінків, крім кличного, відповідає на певне питання:

називний - хто? що?;

родовий - кого? чого?;

давальний - кому? чому?;

знахідний - кого? що?;

орудний - ким? чим?;

місцевий - на кому? на чому?;

Граматичне значення відмінка виражається насамперед закінченням (стати вчителем, купити коня, повідомити студентів) або поєднанням закінчення з:

прийменником (на морі, під столом, із газети);

наголосом (немає сторінки – гортаю сторінки);

чергуванням звуків (рука – на руці, нога – нозі).

Відмінювання іменників. До I відміни належать іменники жіночого і чоловічого роду, які в Н. в. однини мають закінчення -а (орфографічно -а і -я): *Микола, Олена, тополя, мрія.*

II відміна об'єднує іменники :

чоловічого роду з нульовим закінченням у називному відмінку однини: *дуб, робітник, стіл, день, край, та закінченням -о: батько, Петро*

середнього роду із закінченнями -о,-е,-а, (орфографічно -я): *село, море, поле, плече, знання, колосся, листя.*

III відміни – це іменники жіночого роду з нульовим закінченням у називному відмінку однини: *любов, тінь, далеч, папороть, відстань та іменник мати.*

IV- відміна (орфографічно -а і -я) у називному відмінку однини, за відмінювання яких з'являється суфікс -ат- (орфографічно -ат і -ят-) або єн-: *курча, орля, вим'я, ім'я, плем'я.*

ПРИКМЕТНИК. ЗНАЧЕННЯ І ГРАМАТИЧНІ ОЗНАКИ ПРИКМЕТНИКА.

Прикметник – це самостійна повнозначна частина мови, що виражає ознаку предмета за допомогою синтаксично залежних граматичних категорій роду, числа й відмінка. Прикметники відповідають на питання *який? яка? яке? чий? чия? чиє?*

Поняття ознаки широке, воно охоплює найрізноманітніші значення:

- ✓ колір (*червоний, чорний, білий*),
- ✓ розмір (*великий, малий*),
- ✓ смак (*солодкий, гіркий, кислий*),
- ✓ відношення до місця і часу (*київський, передній, лівий, пізній, ранній, вчорашній*),
- ✓ відношення до матеріалу (*залізний, скляний*),
- ✓ зовнішні та внутрішні ознаки (*стрункий, білявий, розумний, кмітливий*),
- ✓ ознаку за належністю (*материн, братів сестрин*) та ін.

РОЗРЯДИ ПРИКМЕТНИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

За значенням прикметники поділяються на розряди:

- якісні,
- відносні
- присвійні.

Якісними є прикметники, що виражають ознаку предмета безпосередньо і яка може виявлятися з різною мірою або інтенсивністю: вузький – вужчий – найвужчий, веселий – веселіший – найвеселіший.

Якісні прикметники означають:

- ознаки і властивості предметів, що безпосередньо сприймаються органами відчуттів (зором, на слух, на смак, нюхом, на дотик): *коричневий, темний, білий, дзвінкий, тихий, солоний, кислий, запашний, твердий, м'який;*
- просторові, часові ознаки: *далекий, довгий, древній;*
- фізичні якості істот: *здоровий, товстий, глухий;*
- вікові ознаки людей, їхні риси характеру: *молодий, старий, мудрий, сміливий, розумний;*
- властивості предметів і їх форму: *прямий, круглий, горбистий;*
- загальну оцінку предмета: *гарний, поганий.*

До найхарактерніших ознак, що зумовлюють лексико-граматичну природу **якісних прикметників** належать:

- здатність творити форми вищого і найвищого ступенів порівняння (крім так званих абсолютно-якісних прикметників, що позначають безвідносні до ступеня або інтенсивності вияву ознаки (*босий, голий, хворий, лисий*): новий – новіший – найновіший;
- сполучуваність із прислівниками – виразниками інтенсивності вияву ознаки: *дуже розумний, зовсім сумний, занадто далекий, цілком зрозумілий*;
- можливість вступати у синонімічні та антонімічні відношення: *вдалий, успішний, результативний; глибокий – мілкий, ранній – пізній*;
- здатність утворювати за допомоги словотворчих афіксів похідні з експресивно-оцінним значенням: *великий – завеликий – превеликий*;
- здатність виступати базою для творення прислівників за допомоги суфіксів *-о-, -е-* (*солодкий – солодко, гарячий – гаряче*) та іменників, що виражають абстрактне значення (*зелений – зелень, молодий – молодість, добрий – доброта*);
- можливість мати співвідносні форми повні нестягнені й короткі (*ясний – ясен, зелений – зелен*), повні стягнені й нестягнені (*синє – синєє, маленька – маленькая*)

Відносні прикметники називають ознаки предметів не прямо, а через відношення з іншими предметами, явищами, процесами чи ознаками: *дерев'яна ложка, залізна лопата – ложка із дерева.*

За значенням відносні прикметники можуть виражати ознаки за відношенням до:

- ✓ матеріалу або речовини, з якої виготовлено предмет: *срібна ложка, кришталева ваза, калинове варення;*
- ✓ людини або тварини: *студентські роботи, гусине пір'я;*
- ✓ місця, часу: *прибережні верби, вчорашнє засідання;*
- ✓ числа: *п'ятиденний графік, подвійна оплата;*
- ✓ дії: *копіювальний пристрій, сталепрокатний цех.*

Відносні прикметники характеризуються такими граматичними особливостями:

- ✓ вони не мають ступенів порівняння;
- ✓ від них не утворюються іменники з абстрактним значенням, і вони не вступають в антонімічні пари;
- ✓ відносні прикметники репрезентовані тільки похідними лексичними одиницями, утвореними за допомоги відповідних афіксів.

Присвійні прикметники характеризуються властивими тільки їм словотвірними і граматичними особливостями:

вони утворюються тільки від іменників і тільки від назв істот (людей і тварин):

а) від власних назв людей і назв, що означають родинні стосунки: за допомоги суфіксів -ів (-їв), -ин (-їн): *батьків, сестрин, Петрів, Василів, Оксанин, Світланин, Софїїн;*

б) від назв тварин за допомоги суфіксів -ач- (-яч), -ин- (-їн-): *курячий, орлиний, солов'їний;*

присвійні прикметники, утворені від назв людей, у називному й знахідному відмінку мають коротку форму: *ковалів, доччин, Іванів*, а прикметники, похідні від назв тварин, мають повну форму: *гусячий, курячий, собачий*.

Вживаються присвійні прикметники переважно в розмовному мовленні, художній літературі, народній творчості.

Ступені порівняння – це такі форми якісних прикметників, що означають різну міру вияву ознаки, якості того чи іншого предмета шляхом зіставлення з такою ж якістю в інших однотипних предметах: *дорожчий – найдорожчий*.

Розрізняють два ступені порівняння: **вищий і найвищий**.

Вищий ступінь порівняння має дві форми: просту (синтетичну) і складену (аналітичну).

Проста форма утворюється від звичайного прикметника за допомоги суфіксів -ш-, -іш-: молодий – молодший, теплий – тепліший. Від деяких прикметників вищий ступінь утворюється за допомоги обох суфіксів:

тонкий – тонший

Творення вищого ступеня за допомоги суфікса -ш- супроводжується такими змінами:

- прикметникові суфікси -к-, -ок-, -ек- випадають: *тонкий – тонший, глибокий – глибокий, далекий – дальший*;
- кореневі приголосні [г], [ж], [з], внаслідок фонетичних процесів змінюються на [жч], а приголосний [с] - на [шч], що передається на письмі літерою щ: *дорогий – дорожчий, вузький – вужчий, високий – вищий*.

Форми вищого ступеня порівняння деяких прикметників утворюються від інших основ : *гарний – кращий, великий – більший, поганий – гірший*.

Складена форма вищого ступеня порівняння утворюється поєднанням слів більш, менш із звичайним прикметником: *більш докладний, більш обережний, менш приємний*.

.

Найвищий ступінь називає максимально виявлену ознаку предмета, якою він виокремлюється з-посеред інших предметів:
Серед птахів найкращим співаком є соловей (В. Біанкі).

Найвищий ступінь порівняння має три форми: просту, складну і складену.

Проста форма твориться додаванням префікса *най-* до форми вищого ступеня: *прозоріший - найпрозоріший, вищий - найвищий, складніший - найскладніший.*

Складна форма твориться додаванням до простої форми найвищого ступеня префіксів *-як-, -що*: *якнайбільший, щонайдужчий, щонайкращий.*

Складена (аналітична) форма твориться додаванням слів *найбільш (е), найменш (е)* до звичайного прикметника: *найбільш цікавий, найбільш зручний, найменш вдалий, найменш активний*

ПОВНІ Й КОРОТКІ ФОРМИ ПРИКМЕТНИКІВ.

- Прикметники мають дві форми: повну і коротку.
- Повні форми прикметників бувають нестягнені (*дрібний, дрібная, дрібнеє, дрібнії*) і стягнені (*дрібна, дрібне, дрібні*).
- Загальноживаними в усіх стилях виступають повні форми прикметників:

нестягнені у називному відмінку однини чоловічого роду: високий, добрий, прозорий;

стягнені у називному відмінку жіночого і середнього родів однини та називному відмінку множини: рідна, рідне, рідні.

ВІДМІНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ.

За характером кінцевого приголосного основи початкової форми - називного відмінка однини чоловічого роду - прикметники поділяються на дві групи: тверду й м'яку.

До твердої групи належать:

- ✓ прикметники, що мають твердий кінцевий приголосний основи і закінчення - ий, -а, -е: *широкий, широка, широке; близький, людяний, особистий, систематичний.*
- ✓ усі присвійні прикметники, що в початковій формі мають чисту основу на приголосний: *Василів, Ольжин, сестрин, батьків.*

До м'якої групи належать:

- ✓ прикметники з м'яким кінцевим приголосним основи на -н із закінченнями -ій, -я, -є: *синій, вечірній, крайній, вчорашній, колишній, довколишній, тутешній, давній, літній, торішній;*
- ✓ прикметники з кінцевим приголосним основи на -й: *безкрайї, довговїй, довгошийї.*

Складні прикметники з другою частиною -лиций (круглолиций, яснолиций) утворюють окремий тип відмінювання, оскільки поєднують два різновиди закінчень – тверді (називний, орудний і знахідний відмінки однини чоловічого й середнього роду, всі відмінкові форми множини) і м'які (всі інші відмінки чоловічого, жіночого й середнього роду, крім зазначених).

Прикметники твердої і м'якої груп мають різні з орфографічного погляду закінчення, хоч фонетично вони не відрізняються між собою.

Форми чоловічого і середнього роду різняться тільки в називному і знахідному відмінках.

Тверда і м'яка групи жіночого роду мають однакову систему закінчень.

У знахідному відмінку прикметники чоловічого роду залежно від значення іменника, з яким поєднуються, можуть мати закінчення називного або родового відмінка: *зустріти веселого хлопця, побачити густий ліс.*

Місцевий відмінок однини прикметників чоловічого і середнього роду має паралельні закінчення -ому (-ім): *на високому (ранньому) – на високім (раннім).*

ЧИСЛІВНИК. ЗНАЧЕННЯ ЧИСЛІВНИКА І ЙОГО ГРАМАТИЧНІ ОЗНАКИ.

Числівник – це самостійна повнозначна частина мови, що означає абстрактно-математичне число або кількість предметів чи їх порядок під час підрахунку. Числівники відповідають на питання скільки? скількох? котрий? котра? котрі? тощо.

Наприклад:

1. "Словник української мови" охоплює словесне багатство української літературної мови від І. Котляревського до наших днів, він містить близько ста тридцяти шести тисяч слів (3 журналу).
2. А вечір ясний задивився на четверо синіх очей (В. Сосюра).
3. Дев'ять ділиться на три.

Історична довідка

В основі числення української мови лежить десяткова система. Лічба ведеться розрядами, кожний вищий розряд включає в себе десять одиниць нижчого розряду. Уся система числівників базується на невеликій кількості непохідних числових назв, до яких належать назви першого десятка — *один, два, три, чотири, п'ять, шість, сім, вісім, дев'ять, десять* та ще шість числових назв — *нуль, сорок, сто, тисяча, мільйон, мільярд*.

Назви *мільйон, трильйон, квадрильйон, квінтильйон* і т.д. уже є фактично науковими термінами. Лише невелика група неозначено-кількісних числівників (*багато, мало, кілька, кількасот*) має інші корені.

Систему числівників українська мова в основному успадкувала від давньоруської, однак для одиниць вищого розряду давньоруська мова мала свої назви:

10 000 — тьма,

100 000 — легіон

1 000 000 — леодр,

10 000 000 — ворон,

100 000 000 — колода.

Кількісні

називають узагальнене число або кількість однорідних предметів при лічбі й відповідають на питання **скільки?**:
вісім, тридцять п'ять, п'ятдесят два, шестеро, дві треті, мільйон.

Порядкові

називають порядок предметів при лічбі й відповідають на питання **котрий?**;
перший будинок, восьме чудо світу, сімнадцята весна, двохсотий номер, мільйонний житель.

За значенням і граматичними ознаками числівники поділяються на розряди:

Кількісні числівники поділяються на кілька груп:

- власне кількісні,
- кількісно-дробові,
- кількісно-збірні
- неозначено-кількісні.

Власне кількісні числівники називають точно окреслену кількість у цілих одиницях: *п'ять гектарів, двадцять зошитів, двісті п'ятдесят днів.*

Кількісно-збірні (або просто збірні) позначають певну кількість як неподільну, нечленовану сукупність предметів.

До збірних належать числівники від двоє до двадцятєро і тридцятєро, а також обидва, обоє, обидві. **Збірні числівники** обмежено сполучаються з іншими словами, зокрема вони вживаються з:

- 1) множинними іменниками: *четверо воріт, п'ятеро саней, двоє ножиць;*
- 2) іменниками чоловічого і спільного роду на позначення істот: *троє друзів, тридцятєро козаків, двоє пасажирів, п'ятеро сиріт.*
- 3) іменниками середнього роду – назвами неістот: *двоє дверей, четверо вікон;*
- 4) іменниками середнього роду – назвами малих за віком істот: *четверо лошат, цуценят, качат.*

Збірні числівники не можуть бути складеними: сполучення *СТО* *двадцять п'ятеро* не є нормативним в українській мові.

Збірні числівники мають обмежену сполучуваність з іншими словами.

Вони поєднуються:

- ✓ з іменниками чоловічого та спільного роду, що означають назви осіб: *п'ятеро друзів (товаришів, однокласників, сиріт)*;
- ✓ з іменниками середнього роду, що означають назви конкретних предметів (*троє вікон, семеро відер*) або малих істот (*двоє курчат (телят, зайченят, ведмежат)*);
- ✓ з множинними іменниками, що є назвами парних предметів: *четверо саней (ножиць, штанів, дверей)*;
- ✓ з особовими займенниками *ми, ви, вони*: *нас троє, вас четверо, їх п'ятеро*.

Збірні числівники не сполучаються з іменниками жіночого роду, за винятком узагальнених назв, які не уточнюють статі істот; *людина, дитина, гуска, курка*.

З усіма іменниками жіночого роду поєднується лише числівник *обидві*: *обидві учениці, обидві парти, обидві книжки*.

Числівник *обоє* замінює *обидва* і *обидві* в непрямих відмінках, крім знахідного неістоти.

Збірні числівники не мають роду й числа, зберігають свої форми тільки в називному й знахідному відмінках, виступають з керованим іменником чи займенником одним членом речення:

1. Семеро одного не ждуть.
2. У нього сім п'ятниць на тиждень.
3. П'ять днів нічого не робить, а шостий відпочиває.
4. Одному не страшно, а двом веселіше.
5. Сидить — надувається, три дні в чоботи взувається.
6. Як напише один дурень, то сто розумних не розбере.
7. Сім літ минуло, як музика грала, а він ще й тепер скаче.
8. В одне вухо влізе, а в друге вилізе.
9. Кінь на чотирьох і то спотикається.
10. Краще на п'ять хвилин раніше, ніж на хвилину пізніше.

Кількісно-дробові (чи просто дробові) числівники називають точно фіксовану кількість частин від цілою: три п'ятих, дві третіх..

До дробових зараховують також числівник *півтора*, *півтори*, *півтораста*

Кількісні й порядкові числівники часто входять до складу стійких висловів — фразеологізмів: *п'яте колесо до воза, бути на сьомому небі, сім п'ятниць на тиждень, грати першу скрипку, десята вода на киселі.*

Знайдіть зайве:

1. Сімка,	семеро,	сімдесят,	сімсот,	сімнадцять.
2. Сотня,	десять,	чверть,	десяток,	половина.
3. Вдруге,	вдвоє,	надвоє,	двійко,	вдвох.
4. Обоє,	обидва,	два,	двоє,	двічі.
5. П'ятірка,	п'ять,	п'ятий,	п'ятеро,	п'ятсот.

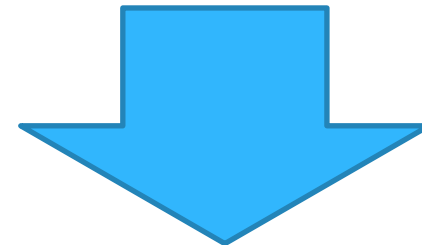
За будовою числівники поділяються на *прості, складні і складені*.

Простими називаються числівники, що складаються з однієї основи (назви чисел першого десятка, збірні числівники, неозначено-кількісні числівники, порядкові числівники, похідні від простих кількісних).

Складними називаються числівники, що складаються з двох основ.

Складеними називаються числівники, що складаються з двох і більше простих і складних числівників: *сто двадцять три, три цілих і сім десятих, вісімдесят чотири.*

Особливості відмінювання кількісних числівників

I тип відмінювання: числівник один відмінюється за відмінками й числами, в однині – за родами.

II тип відмінювання: числівники два (родове розрізнення наявне у називному й знахідному відмінках), три, чотири, збірні двоє, обидва, обидві, обоє, троє, четверо.

III тип відмінювання: числівники від п'яти до двадцяти, тридцять, шістдесят – вісімдесят, збірні – від п'ятеро і далі, неозначено-кількісні – багато, небагато, кілька, декілька.

IV тип відмінювання: числівники сорок, дев'яносто, сто в усіх відмінках, крім називного і знахідного, мають закінчення -а.

V тип: числівники назви сотень.

Увага! У складних числівниках на позначення сотень змінюються обидві складові частини.

VI тип відмінювання: числівники тисяча, нуль, мільйон, мільярд відмінюються як іменники відповідної відміни та групи: тисяча як іменник першої відміни мішаної групи, мільйон, мільярд як іменники другої відміни твердої групи, нуль – м'якої.

VII тип відмінювання: складені кількісні числівники, в яких відмінюється кожна складова частина.

VIII тип відмінювання: у дробових числівниках поєднано два типи відмінювання – чисельник відмінюється як кількісний числівник, знаменник – як порядковий.

Увага! Числівники півтора, півтори, півторапта не відмінюються.

Порядкові числівники відмінюються так само, як і прикметники - за родами, числами, відмінками. Числівник третій – як прикметник м'якої групи, усі інші – як прикметники твердої групи.

2. У складених порядкових числівниках відмінюється лише остання складова частина.

Синтаксичні зв'язки числівників з іменниками.

1. Числівник один узгоджується з іменником у роді, числі, відмінку: *один друг, одне життя, одна хвилина, одні люди.*

Запам'ятайте! Числівник одні сполучається лише з іменниками, що мають форму множини: одні канікули, одні ножиці.

2. Після числівників два, обидва, три, чотири іменники вживаються у формі називного відмінка множини, але з наголосом родового відмінка однини: *дві книжки, три товариші, чотири столи* (а також після складених числівників, останнім словом яких є два, три, чотири).

Запам'ятайте! Числівники два, три, чотири не сполучаються з іменниками:

- що не підлягають підрахунку: *турбота, гордість, людяність;*
- що вживаються лише в множині: *кошти, гроші;*
- іменники IV відміни: *теля, лоша.*

3. Числівники у Н.в і Зн. В. п'ять – десять, назви десятків, сотень, а також збірні, неозначено-кількісні числівники у Н. в. і Зн.в. вживаються з іменниками у формі Р.в. відмінка множини: *п'ять сестер, п'ятнадцять столів, шістдесят учнів, двоє коней, багато виборців.* В усіх інших непрямих відмінках числівник узгоджується з іменником: *п'ятьом сестрам, п'ятнадцятьма столами, шістдесятьох учнів, двох коней, багатьом виборцям.*

4. Числівники тисяча, мільйон, мільярд, нуль потребують іменників Р.в. множини: *тисяча жителів, мільйон кілометрів, мільярд років, нуль одиниць.*

5. Керування складених числівників визначається останнім словом: *двадцять один студент, двадцять два студенти, двадцять п'ять студентів.*

6. Із дробовими числівниками іменники вживаються у формі родового відмінка однини: *одна шоста аркуша, одна друга кілометра, три п'ятих урожаю.*

7. У мішаних дробах, складовою одиницею яких є елемент з половиною, з четвертиною, характер керування визначається цілою частиною: *один з половиною метр, два з половиною кілометри.*

Однак у мішаних дробах іменником керує дробова частина, якщо вона приєднується сполучником і: *три і одна п'ята метра, шість і п'ять десятих відсотка.*

Числівники півтора, півтори поєднуються з іменником у родовому відмінку однини, а числівник півтораста – у родовому множини: *півтора місяця, півтори хвилини, півтораста сторінок.*

9. Порядкові числівники перебувають з іменниками у синтаксичному зв'язку повного узгодження: *п'ятий рік, п'ята сторінка, п'яте сторіччя.*

10. Іменники, що мають множинну форму (окуляри, двері), вживаються із збірними числівниками: *двоє окулярів, троє дверей.*

Якщо потрібно вказати на велику кількість предметів (23,142), то із множинними іменниками допускається вживання слів штука, пара: *купили двадцять три штуки окулярів, завезли сто сорок дві пари чоловічого взуття.*

11. У датах назви місяців уживаються лише у родовому відмінку: *перше лютого, одинадцять вересня, двадцять третє.*

Для позначення конкретної години використовуємо порядкові числівники: *дванадцята година, о п'ятій годині.*

На позначення половини використовуємо прийменник на: *пів на шосту, о пів на третю.*

Котра година?

11.00. (одинадцята година)

10.30. *пів на одинадцятую;*

10.15. *десята година п'ятнадцять хвилин, п'ятнадцять хвилин по десятій, п'ятнадцять хвилин на одинадцятую, чверть по десятій, чверть на одинадцятую;*

10.45. *за п'ятнадцять одинадцятую, за чверть одинадцятую, чверть до одинадцятої .*

Займенник – повнозначна змінна частина мови, яка вказує на предмети, ознаки, кількість, але не називає їх і відповідає на питання хто? що? який? чий? скільки?

Багато таємниць у світі, одна з найбільших з-поміж них-мова (І. Вихованець). Мудрим ніхто не вродився, а навчився (Народна творчість). Була зима – найкраща, найулюбленіша моя пора року (Л. Смілянський).

За значенням і граматичними ознаками займенники неоднотипні, вони поділяються на три групи:

- 1) узагальнено-предметні: я, ти, ми, хто, він, себе, хто-небудь, щось тощо;
- 2) узагальнено-якісні: мій, твій, свій, цей, такий, всякий, кожний, ніякий тощо;
- 3) узагальнено-кількісні: скільки, ніскільки, стільки, скільки-небудь.

Узагальнено-предметні займенники, вказуючи на предмет, співвідносяться з іменниками і мають спільні граматичні ознаки. Зокрема, всі вони змінюються за відмінками, деякі з них мають число (він - вони, я- ми, ти - ви). Займенники *він, вона, воно*, крім числа і відмінка, мають родові форми.

У реченні займенники, співвідносні з іменниками, виступають підметом, додатком, іменною частиною складеного присудка.

Узагальнено-якісні займенники співвідносяться з прикметниками, оскільки вказують на ознаку. Вони змінюються за родами, числами і відмінками, узгоджуючись з іменниками.

У реченні переважно виконують роль означення, іменної частини складеного присудка, значно рідше – роль інших членів речення.

Узагальнено-кількісні займенники за граматичними ознаками співвідносні з числівниками. Змінюються вони тільки за відмінками, а роду й числа не мають. У реченні виконують роль підмета, означення, додатка.

ГРУПИ ЗАЙМЕННИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

За значенням займенники поділяються на вісім груп: особові, зворотний, присвійні, вказівні, означальні, питально-відносні, заперечні і неозначені.

1. До **особових** належать займенники **я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони**, які вказують на осіб – учасників комунікативного акту, а також на інші істоти, різноманітні явища.
2. **Зворотний займенник себе** не має форми називного відмінка, і тому не виражає суб'єкта (виконавця) дії, але відноситься до нього. *Не хвали себе словом, а хвали ділом (Нар. творч.).*
3. **Присвійні займенники мій, твій, свій, ваш, їхній** вказують на належність якогось предмета певній особі: – 1-й особі; твій, ваш – 2-й особі; їхній – 3-й особі; свій – будь-якій особі.
4. **Вказівні займенники той, цей, такий (отой, оцей, отакий)** вказують на ознаки, предмети, а займенник стільки – на кількість.
5. **Означальні займенники сам, самий, весь (увесь), всякий, кожний (кожен)**, інший вказують на узагальнену ознаку предмета, явища тощо. Вони співвідносні з прикметниками й узгоджуються з іменниками в роді, числі й відмінку.

6. **Питально-відносні займенники хто, що, який, котрий, чий, скільки** виконують у мові подвійну роль. Вони є питальними тоді, коли вживаються для оформлення запитання про осіб і про предмети, явища (хто? що?), про ознаки, якості чи належність предмета (який? чий?), про кількість або порядок під час підрахунку (скільки? котрий?). Ці ж займенники є відносними, коли вони вживаються для зв'язку частин складного речення.

7. **Заперечні займенники ніхто, ніщо, ніякий, нічий, нікотрий, ніскільки, жодний (жоден) вказують на відсутність особи, предмета, їхніх ознак чи кількостей: Красно говорить, а слухати нічого (Нар. творч.).**

8. **Неозначені займенники абихто, абищо, дехто, дещо, хто-небудь, що-небудь, казна-хто, казна-що, хтозна-хто, хтозна-що, хтось, щось, абиякий, деякий, дечий, який-небудь, чий-небудь, казна-який, хтозна-який, хтозна-чий, якийсь, чийсь, казна-скільки, хтозна-скільки, скількись, котрийсь** вказують на невизначеність особи, предмета, їхніх ознак, кількості. Вони утворюються від питально-відносних за допомоги суфіксів, префіксів: У сіни через зачинені двері доходив чийсь голос (І. Нечуй-Левицький).

ДІЄСЛОВО. ДІЄСЛІВНІ ФОРМИ. ЗНАЧЕННЯ І ГРАМАТИЧНІ ОЗНАКИ ДІЄСЛОВА

Дієслово – це самостійна, повнозначна частина мови, що означає дію або стан як процес і виражає його у граматичних категоріях виду, стану, способу, особи, а також числа і роду.

Дієслова відповідають на питання що робити? що зробити?

Дієслово являє собою сукупність граматичних форм, до яких належать:

- інфінітив (неозначена форма дієслова): *везти, писати, співати*;
- особові форми дієслова: *несу – несеш – несе – несемо тощо*;
- родові форми: *писав – писала – писало*;
- дієприкметник: *посіяний, пришитий*;
- дієприслівник: *написавши, малюючи*;
- безособові форми на -но, -то: *написано, намальовано, збито*.

Розрізняють дієслівні форми незмінні (*інфінітив, дієприслівник, безособові форми на -но,-то*) і змінні – дієвідмінювані (*особові й родові*), відмінювані (*дієприкметник*).

Постійними граматичними ознаками дієслова, що властиві всім формам, є належність до певного виду (*доконаного чи недоконаного, зворотно-середнього*), а також перехідність/неперехідність. До непостійних ознак, що властиві певним граматичним формам, належать категорії способу, часу, особи, роду, числа.

У реченні дієслово найчастіше виконує роль присудка, може виступати й іншим членом речення

ІНФІНІТИВ ДІЄСЛОВА

Інфінітив (неозначена форма дієслова) називає дію узагальнено, безвідносно до особи, способу, числа і роду: *Спрямувати всю свідомість на хороше в людях (О. Довженко). Жити – Вітчизні служити (Нар. творч.).*

Інфінітив є початковою формою дієслова, що об'єднує навколо себе всі інші дієслівні форми. Порівняймо: писати – пишу – писав – писав би, пиши.

Інфінітив складається з основи і суфікса -ти, рідше -ть, після яких може виступати постфікс -ся (-сь): читати, хвилюватися. Від основи інфінітива творяться форми минулого часу, умовного способу, пасивні дієприкметники минулого часу та дієприслівники доконаного виду.

КАТЕГОРІЯ ВИДУ

Категорія виду – граматична загальнодієслівна категорія, що виражає відношення дії до дії внутрішньої межі. Дія в часі може бути необмежена й обмежена.

В українській мові розрізняють форми недоконаного і доконаного видів.

Дієслова недоконаного виду означають дію незавершену, не обмежену в часі: пишу – писав – писатиму, мию – мив – митиму.

Дієслова доконаного виду означають дію, завершену в минулому або яка обов'язково відбудеться в майбутньому: збудував – збудую, переписав – перепишу.

Перехідність/неперехідність – загальнодієслівна категорія, що виражає відношення дії до об'єкта.

Дієслова поділяються на перехідні і неперехідні.

Перехідні дієслова називають дію, яка поширюється на об'єкт – конкретний предмет, особу чи іншу якусь істоту: спекти коровай, навчати дітей, слухати маму, пасти корову.

До перехідних належать дієслова зі значенням:

конкретної фізичної дії: ліпити, будувати, шити, в'язати, фарбувати, копати, асфальтувати;

інтелектуальної діяльності та мовлення: писати, читати, слухати, додавати, говорити, казати, мовити;

руху, переміщення: нести, сунути, везти, котити,

штовхати. Об'єкт після перехідних дієслів виражається формою: Зн. в. без прийменника: слухати пісню, виконати завдання, посадити дерево, написати твір; Р.

в. без прийменника.

Категорія стану – це загальнодієслівна категорія, що виражає відношення дії або стану до суб'єкта (виконавця дії) і об'єкта (предмета, на який спрямовується дія або стан).

У сучасній українській літературній мові розрізняють три стани: *активний, пасивний і зворотно-середній*.

1. Дієслова активного стану виражають дію, що активно спрямована від суб'єкта (діяча) на об'єкт (предмет), виражений іменником у формі знахідного відмінка без прийменника: *Бризки променя нетлінного золотять пожовклий лист (В. Ярошенко)*.

Лише перехідні дієслова, що вживаються без постфікса -ся, мають значення активного стану.

Дієслова пасивного стану виражають відношення, за яких іменник, що називає суб'єкт дії, виступає додатком у формі орудного відмінка, а іменник, який означає об'єкт дії, виконує роль підмета:

Категорія способу – частково дієслівна категорія, що виражає відношення дії, процесу чи стану до дійсності з погляду мовця.

В українській мові розрізняють три способи дієслова: дійсний, умовний, наказовий.

Дійсний спосіб дієслова позначає реальну дію, що вже відбувалася, відбувається чи відбуватиметься в одному з трьох часових планів:

теперішньому: Молода мати з маленьким дитям стоїть у зажурі над гранітною плитою (І. Цюпа);

минулому: Наливались, половіли жита (І. Цюпа);

майбутньому: Він зрозуміє, що ця байдужість страшніша за стогони й сльози (М. Стельмах).

Дійсний спосіб виражається за допомогою форм особи і часу, для минулого часу – також і форм роду.

Дієслова дійсного способу можуть вживатися із заперечною часткою не.

до особи: *сутеніє, морозить, не віриться*. Вони ніколи не поєднуються з підметом, не виражають особових протиставлень, здебільшого вживаються в третій особі однини теперішнього чи майбутнього часу (*дощить, смеркає, розвидняється*) або в формі середнього роду

В українській мові вирізняють кілька семантичних груп безособових дієслів:

дієслова, що означають стан природи: *розвидняється, смеркає, сутеніє*;

дієслова, що визначають фізичний або психічний стан людини: *нудить, спиться – не спиться, не лежиться, кортить, тягне*;

дієслова, що передають стихійні явища природи: *залило, замело, висушило, вигоріло*;

дієслова, в яких оцінюється міра чи необхідність якої-небудь дії: *вистачає, бракує, розійшлося, належить*;

дієслова, що виражають значення випадковості, незалежного від особи стану: *щастить, таланить*.